

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД КОРЕКЦІЇ ВАД ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті висвітлено теоретичні та практичні проблеми організації психолого-педагогічного супроводу корекції вад особистісного розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів; проаналізовано сутність понять “особистісний розвиток”, “вада особистісного розвитку”; підібрані методи та прийоми психолого-педагогічної корекційної роботи з подолання вад особистісного розвитку учнів ПТНЗ.

Ключові слова: особистість, особистісний розвиток, особистісні розлади, соціалізація, супровід, корекція, допомога, психокорекція, розвивальна робота, методи, прийоми.

Соціальні, політичні й економічні зміни в Україні суттєво змінюють соціокультурну ситуацію, яка впливає на становлення та розвиток особистості молодого людини. Дестабілізація в суспільстві, деяких сім'ях, відсутність сприятливих екологічних, економічних, гігієнічних умов для майбутніх матерів і дітей, недоліки дошкільного, шкільного, сімейного виховання ще більше ускладнюють ситуацію щодо навчання та виховання учнів з проблемами особистісного розвитку в професійно-технічних навчальних закладах.

Основним завданням сьогодення сучасної професійно-технічної освіти є розвиток фізичної, психічної та духовної сфер особистості підлітка з метою його соціалізації, інтеграції й адаптації в суспільстві. Соціально орієнтована професійно-технічна освіта може розвиватися тільки на основі психологізації, яка передбачає створення системи діагностики, прогнозування, аналізу та корекції як безумовних складових навчально-виховного процесу в кожному загальноосвітньому закладі.

У широкому просторі психолого-педагогічних проблем важливим дослідженням у вітчизняній психології та педагогіці є питання наявності вад особистісного розвитку підлітка і його корекції в навчально-виховному процесі [9].

Як засвідчують вітчизняні та зарубіжні вчені, кількість дітей з вадами особистісного розвитку й порушеною поведінкою незмінно зростає. Це стало результатом впливу цілої низки патологічних факторів: генетичні відхилення, ускладнена спадковість, фізичні й психічні травми, послаблене здоров'я населення тощо. Ще на початку свого розвитку така дитина має первинний дефект, який, за відсутності необхідної корекційної допомоги, ускладнюється, з'являються вторинні відхилення, які заважають їй соціально адаптуватися. У зв'язку із цим сучасна психологія й корекційна педагогіка наполягає на необхідності раннього виявлення вад особистісного

розвитку, їх правильної діагностики та надання учням необхідної психолого-педагогічної допомоги [2].

Мета статті – висвітлити різні аспекти проблеми вад особистісного розвитку учнів і побудова психолого-педагогічного супроводу корекції вад особистісного розвитку учнів ПТНЗ.

Особистісний розвиток дитини є фундаментальною проблемою філософських (К. Ясперс, М. Вебер); соціологічних (Ю. Антонян, С. Ашмедова, І. Кон, В. Кудрявцева, В. Огнева, В. Пірожкова, Ю. Пудовочкіна, А. Реан, І. Туктарова); психологічних досліджень (А. Асмолов, А. Бандура, Б. Братусь, Л. Виготський, П. Ганнушкіна, В. Екслейн, Є. Заїка, Б. Зейгарнік, З. Карпенко, К. Леонгард, А. Лічко, П. Мелчерс, В. Мясіщев, А. Фрейд, Е. Фромм, В. Холічер, З. Холл, А. Ячіна та ін.).

Педагогічні аспекти проблеми вад особистісного розвитку підлітків висвітлено в працях Ш. Амонашвілі, Є. Звягіної, В. Караковського, В. Киричука, С. Макаренка, В. Панка, В. Ролінського; соціально-педагогічні аспекти проблеми розглядали А. Капська, Р. Овчарова.

Вивчення й аналіз наукових праць демонструє їхню спрямованість на розгляд проблеми соціально-психологічної корекції вад особистісного розвитку.

У клінічній психології (Д. Воронцов, Н. Вострокнута, О. Крахмальова, І. Матова, В. Попов, Н. Репіна) аномальний розвиток особистості визначає як хронічні зміни особистості, не пов'язані з враженням або захворюванням мозку, який виявляється через особистісні розлади та порушення поведінки.

У медичній психології розлади особистості – це тривалі та стійкі порушення різноманітних сфер психічної діяльності, які виявляються дезадаптивними моделями поведінки й не пов'язані із соматичними, неврологічними або психічними захворюваннями [4].

У соціально-психологічному сенсі особистісні розлади – це глибоко закладені та постійні моделі поведінки, які відзначаються негнучкістю реагування на широкий спектр різноманітних соціальних ситуацій [1].

У психолого-педагогічному аспекті, на думку В. Киричука, вада особистісного розвитку – це шкідливий недолік розвитку особистості [9].

Таким чином, аналізуючи визначення поняття “вада особистісного розвитку” в різних аспектах, можна її розуміти як розлади особистості, що виникають під час формування та становлення дитини й призводять до порушення поведінки, модель якої відзначається негнучкістю реагування на соціальні ситуації та має свої особливості на кожному віковому етапі. Таким чином, ваду особистісного розвитку можна вважати початковим етапом формування особистісних розладів, акцентуацій характеру й ускладнень в адаптації.

Незважаючи на різнобічні теоретичні дослідження, останнім часом особливе занепокоєння громадськості викликає зростання кількості підлітків з асоціальною поведінкою (“важких” підлітків, дітей “групи ризику”),

які перебувають на обліку в кримінальній міліції або на внутрішньому обліку навчального закладу, в якому навчаються. Це зумовлює необхідність вжити заходів щодо посилення профілактичної та моніторингової роботи в навчальних закладах. Так, актуальними проблемами особистісного розвитку учнів сучасних професійно-технічних навчальних закладів є подолання таких вад особистісного розвитку учнів: агресивність, імпульсивність, естетична нечутливість, невпевненість.

Суспільство очікує від спеціалістів професійно-технічних навчальних закладів організації ефективного супроводу психолого-педагогічної корекції таких підлітків. Сьогодні ще не розроблено чіткої технології організації психолого-педагогічного супроводу щодо корекції вад особистісного розвитку підлітків у процесі навчання в ПТНЗ та їх подальшої соціалізації й адаптації. Все це потребує ретельного аналізу та вивчення тенденцій виникнення вад особистісного розвитку на різних етапах навчання й оптимізації психолого-педагогічної корекції з учнями. Так, особистісні вади учнів віком 15–17 років виявляються через такі типи поведінки:

- реакції зацікавленості – інтелектуально-естетичні, тілесні, накопичувальні, лідерські, егоцентричні, азартні, інформаційно-комунікаційні;
- реакції опозиції (протестна поведінка – активний або пасивний протест, агресія, неслухняність, відмова діяти, психосоматичні реакції, втеча з дому та інші форми протесту);
- реакції гіперкомпенсації – маскування слабкості через прояв протилежної риси;
- реакції сексуальні – задоволення різноманітних соціальних потреб за допомогою використання сексуальності [3].

На підставі вищевикладених матеріалів можна зазначити: вади особистісного розвитку є початковим етапом формування особистісних розладів й акцентуацій характеру; кожна вада особистісного розвитку впливає на психічний, соціальний розвиток та формування особистості, але є періоди максимального впливу; такі вади особистісного розвитку, як невпевненість, замкненість, екстернальність є підґрунтям для формування тривожності та нечесної поведінки, разом з якими в подальшому вони формують естетичну нечутливість, що є причиною постійного зростання імпульсивності, агресивності та, як наслідок, формування асоціальної поведінки.

Таким чином, психолого-педагогічний супровід корекції особистості учнів з вадами розвитку передбачає організацію роботи педагогів професійно-технічних навчальних закладів як цілісної системи. Такий підхід передбачає у вертикальній площині: розгляд проблеми інтеграції підлітка в напрямі особистість – група – навчальний заклад – суспільство; у горизонтальній площині – взаємну підтримку між усіма учасниками навчально-виховного процесу; встановлення конструктивних відносин; обмін соціальним досвідом; збагачення змісту, форм спілкування та іншої спільної діяльності на основі використання традицій, норм і правил життя навчального середовища.

Сучасна корекційна педагогіка зазначає, що корекція – це засіб подолання й послаблення психофізичних недоліків через формування життєво необхідних якостей у навчально-виховному процесі або різних видів діяльності учнів (О. Д. Гонєєв), тобто необхідно говорити про корекційну спрямованість навчально-виховного процесу ПТНЗ у цілому [1].

Одночасно в корекційній роботі можна використовувати спеціальні психолого-педагогічні прийоми, спрямовані на перебудову окремих функцій організму та особистісних якостей.

Таким чином, організація супроводу корекційно-педагогічної роботи в ПТНЗ – це дуже складний вид діяльності педагогів і всіх спеціалістів освітнього закладу (психологів, соціальних педагогів, вихователів, майстрів виробничого навчання тощо). Основу психокорекційної та розвивальної діяльності становить робота з психокорекційними групами учнів, які мають високий ситуативний рівень тривожності, занижену самооцінку, гіперактивні учні; неадаптовані підлітки, в яких не сформовані життєві ціннісні орієнтації, схильні до агресивної, асоціальної поведінки і які потребують підтримки практичного психолога.

Групова й індивідуальна корекційно-розвивальна робота повинна базуватись на результатах діагностичних досліджень; відповідати віковим та індивідуально-психологічним особливостям учнів відповідно до проблеми особистісного розвитку; орієнтувати особистість на саморозвиток, самовдосконалення, соціальну активність, віру в свої сили, майбутнє [9].

На наш погляд, основними напрямками роботи психолого-педагогічної корекції є:

1) *формування групової згуртованості* групи та середовища ПТНЗ взагалі, забезпечення високого рівня розвитку груп з метою створення умов успішної провідної діяльності, властивої віку учнів. Такий підхід дає змогу визначити й узгодити позицію кожного учня групи, підвищити значущість індивідуального внеску особистості в розвиток колективу та сформувати почуття власної відповідальності за свій внесок. *Очікувані результати:* формування позитивного соціального оточення кожному учневі в межах групи; підвищення успішності групової та індивідуальної діяльності; оптимізація відносин “учень – група”. У процесі групової роботи шляхом здійснення емоційної підтримки з боку педагога та психолога, позитивних змін, розвитку почуття особистісної компетентності й дорослості, змінюються відносини учнів, які мають вади особистісного розвитку, з одногрупниками. Одночасно змінюється їх становище в групі. Таким чином, відбувається заміщення несприятливої ситуації розвитку безпечним освітнім середовищем;

2) *забезпечення спрямованості* учнів на досягнення значущої соціально схваленої мети, яка полягає в турботі про учнів молодших вікових груп та у виявленні й вирішенні потенційних проблем, що можуть перешкодити їхній спільній діяльності. Згідно з гуманістичною концепцією А. Маслоу, другий рівень базових потреб передбачає потребу в безпеці. У такому випадку ця потреба задовольняється за рахунок створення безпе-

чно середовища молодшим віковим групам [4]. *Очікувані результати:* задоволення потреб у безпеці й визнанні;

3) *забезпечення системи корекційних впливів*, спрямованих на задоволення основних соціальних потреб учнів: потреби в спілкуванні; потреби в оцінці та самооцінці. *Очікувані результати:* оптимізація рівня тривожності та самооцінки учнів.

Організація психолого-педагогічного супроводу корекції вад особистісного розвитку учнів – це складна система, яка включає в себе як стратегічні, так і тактичні завдання. Так, стратегічними завданнями є розробка корекційних програм та корекційних комплексів. Тактичні завдання – це розробка методів і технік, форма проведення корекційної роботи, підбір, комплектування груп, тривалість та режим занять.

У ході розробки психолого-педагогічної корекційної роботи з учнями, які мають вади особистісного розвитку, необхідно враховувати такі методичні вимоги:

- 1) основні цілі психолого-педагогічної корекційної роботи мають бути чітко сформульовані;
- 2) завдання повинні виходити із цілей, конкретизуючи їх;
- 3) визначати зміст корекційних завдань необхідно з урахуванням структури дефекту й індивідуальних особливостей підлітка;
- 4) обов'язково визначати форму роботи з підлітком (індивідуальна, групова тощо);
- 5) відібрати методи та техніки з урахуванням вікових, індивідуальних, фізичних можливостей підлітка;
- 6) спланувати участь батьків, інших спеціалістів у галузі корекційної роботи щодо подолання проблем розвитку підлітка;
- 7) розробити методи оцінювання динаміки корекційного процесу;
- 8) створити корекційний простір в освітньому закладі (приміщення, обладнання, матеріали) [8].

Методи психолого-педагогічної корекції та психопрофілактичної роботи з учнями, які мають вади особистісного розвитку: психолого-педагогічний консилиум; соціально-психологічний тренінг; психологічна гра (рольова, ділова, командна); лекція; бесіда (див. табл.).

Висновки. Таким чином, з вищевикладеного матеріалу ми бачимо, що вади особистісного розвитку – це розлади особистості, які виникають під час формування та становлення підлітка й призводять до порушення поведінки, модель якої відзначається негнучкістю реагування на соціальні ситуації та має свої особливості на кожному віковому етапі. Більшість вад особистісного розвитку генералізуються й викликають порушення характеру в старшому підлітковому віці за умови несвоєчасного їх виявлення, неправильного соціального виховання у родині та відсутності психолого-педагогічної корекції. Критеріями, що свідчать про глибину проблемності вади особистісного розвитку та переходу її в розлад особистості, є домінування в усіх ситуаціях, частота прояву, соціальна дезадаптація.

Таблиця

Методи та прийоми психолого-педагогічного корекційного впливу на підлітків з вадами особистісного розвитку

№ з/п	Характерологічні особливості учнів	Напрями корекційної роботи	Методи та техніки психолого-педагогічної корекційної роботи з учнями
1	2	3	4
1.	Високий рівень особистості тривожності; надчутливість до негативного ставлення до себе; сприйняття великої кількості ситуацій як загрозливих	Зниження рівня особистості тривожності	<ul style="list-style-type: none"> – релаксаційні техніки: глибоке дихання, візуальні образи, м'язова релаксація, вільний рух під музику; – робота із страхами; – рольові ігри
2.	Слабке усвідомлення власного емоційного світу; низький рівень емпатії	Формування усвідомлення власних емоцій, а також інших людей, розвиток емпатії	<ul style="list-style-type: none"> – робота з фотографіями, що відображають різні емоційні стани; – вигадання історій, що розкривають причину емоційного стану (бажано розкрити декілька причин); – малювання, ліплення емоцій; – пластичне зображення емоцій; – робота з емоціями через сенсорні канали; – зображення різних предметів і явищ природи, вигадання розповідей від імені цих предметів та явищ; – розігрування етюдів, що відображають різні емоційні стани; – методика – “я сумний (радісний тощо), коли...” – рольові ігри, що відображають проблемну ситуацію, де “агресор” програє роль “жертви”
3.	Неадекватна (частіше низька) самооцінка; негативна “Я-концепція”	Розвиток позитивної самооцінки	<ul style="list-style-type: none"> – вправи, спрямовані на позитивне сприйняття образу “Я”, активізацію самосвідомості, актуалізацію “Я-станів”; – розробка системи заохочень і нагород за наявні й можливі успіхи (“альбом успіхів”, медалі, оплески тощо); – включення учня в роботу різних (за інтересами) секцій, студій, гуртків
4.	Емоційне “зациклення” на ситуації; невміння передбачати наслідки своїх дій	Корекційна робота, спрямована на формування вмінь діяти в різних ситуаціях, більш вдалим способом	<ul style="list-style-type: none"> – багаторазове (більше ніж 100 разів) повторення деструктивної дії безпечним для себе й осіб, що оточують, способом; – малювання гніву, а також ліплення гніву з пластиліну або глини, обговорення (якщо підліток хоче), в яких ситуаціях він виявляє такий гнів; – “Листи гніву”; – “Галерея негативних портретів”; – використання прийомів арт-терапії, емоційно-образної терапії з метою повнішого реагування почуттів та їх позитивної трансформації

Продовження таблиці

1	2	3	4
5.	Слабкий контроль над емоціями	Коригувальна робота, спрямована на навчання підлітка управляти своїми емоціями	<ul style="list-style-type: none"> – релаксаційні техніки – м’язова релаксація та глибоке дихання, візуалізація ситуації; – перенесення деструктивних дій у вербальний план (“зулилися і подумай, що ти хочеш зробити”); – введення правила: “порахуй до 10 перед тим, як почнеш виконувати дії”; – рольова гра, що включає провокуючу ситуацію для напрацювання навичок контролю; – творення розповіді від імені свого гніву з подальшим відзеркаленням цього почуття в руках; – усвідомлення свого гніву через сенсорні канали (на що схожий твій гнів? який він на колір, на слух, на смак, на дотик?); – усвідомлення свого гніву через тілесні відчуття (скорочення м’язів особи, шиї, рук, грудної клітки, живота, які можуть викликати біль)
6.	Обмежений набір поведінкових реакцій на проблемну ситуацію, демонстрація деструктивної поведінки	Поведінкова терапія, спрямована на розширення спектра поведінкових реакцій у проблемній ситуації і зняття деструктивних елементів поведінки	<ul style="list-style-type: none"> – робота з картинками, що відображають проблемні ситуації (вигадування різних варіантів розповідей за картиною); – розігрування сцен, що відображають вигадані конфліктні ситуації; – використання ігор, що включають елементи суперництва; – використання ігор, спрямованих на співпрацю; – розбір разом із підлітками наслідків різних поведінкових реакцій на проблемну ситуацію, вибір позитивної й закріплення її в рольовій грі; – введення на заняттях певних правил поведінки з використанням системи заохочень і привілеїв у разі їх дотримання (нагороди, призи, медалі, оплески тощо); – ведення підлітком блокнота з метою навчання самоспостереження й контролю над поведінкою; – ведення підлітком разом з учителями (батьками) карти поведінки, що містить особисті правила поведінки для конкретного підлітка (наприклад, “тримай руки при собі”, “говори шанобливо із старшими”) з використанням нагород і заохочень у разі дотримання цих правил; – включення дитини в спортивні командні ігри (каналізація агресії, взаємодія в колективі, дотримання певних правил)
7.	Робота з батьками та педагогами	Консультативна і корекційна робота з батьками та вчителями	<ul style="list-style-type: none"> – інформування педагогів і батьків про індивідуально-психологічні особливості підлітків з вадами особистісного розвитку; – формування вмінь розпізнавати власні негативні емоційні стани, а також прийоми регуляції психічної рівноваги; – навчання вчителів і батьків навичок “ненасильницького” спілкування – “активне” слухання; включення оцінювання в спілкуванні; висловлення “я-повідомлень” замість “ти-висловлювань”; – опрацювання позитивної взаємодії з проблемними підлітками через рольову, інтерактивну гру; – допомога сім’ї в плані вироблення єдиних вимог і правил виховання; – відмова від покарань як основного методу виховання, перехід до методів переконання та заохочення; – включення учня в роботу різних (за інтересами) секцій, гуртків, студій

Отже, сучасний педагог професійно-технічного навчального закладу повинен уміти організовувати психолого-педагогічний супровід корекції особистості учнів з вадами розвитку, що впливає на організацію середовища ПТНЗ як цілісної системи. Провідними засобами психолого-педагогічного впливу на формування особистості учня з вадами розвитку виступають певні педагогічні технології (“Створення ситуації успіху” за А. Белкіним; педагогічної технології інтерактивного навчання тощо).

Проведене дослідження не вичерпує проблеми. Подальшого розгляду потребують питання розробки корекційних програм та інтерактивних комплексів впливу на учня ПТНЗ з вадами особистісного розвитку.

Список використаної літератури

1. Бородулина С. Ю. Коррекционная педагогика: психолого-педагогическая коррекция отклонений в развитии и поведении школьников / С. Ю. Бородулина. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. – 352 с.

2. Винник М. О. Задержка психического развития у детей: методологические принципы и технологии диагностической и коррекционной работы / М. О. Винник. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2007. – 154 с.

3. Выготский Л. С. Диагностика развития и педологическая клиника трудного детства : соч. в 6 т. / Л. С. Выготский. – Москва : Педагогика, 1983. – Т. 5. – С. 274.

4. Калиновская Т. П. Реабилитационная деятельность учителя : учеб. пособ. для студентов высших и средних педагогических учебных заведений / Т. П. Калиновская. – Санкт-Петербург : ИОВ РАО, 2002. – 284 с.

5. Леви В. Л. Нестандартный ребенок / В. Л. Леви. – Москва : Леви-центр, 1996. – 348 с.

6. Мілютіна К. Форми психокорекційного впливу / К. Мілютіна. – Київ : Главник, 2007. – 144 с.

7. Мамайчук И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии / И. Мамайчук. – Санкт-Петербург : Речь, 2003. – 400 с.

8. Пометун О. Інтерактивні методики та система навчання / О. Пометун. – Київ : Шк. світ, 2007. – 112 с.

9. Психокоррекция: теория и практика / под ред. Ю. С. Шевченко, В. П. Добрыденя, О. Н. Усановой. – Москва : Коррекция, 1995. – 130 с.

10. Смирнова Т. П. Психологическая коррекция агрессивного поведения детей / Т. П. Смирнова. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2009. – 154 с.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2015.

Еременко О. А. Психолого-педагогическое сопровождение коррекции недостатков личностного развития учащихся профессионально-технических учебных заведений

В статье рассмотрены теоретические и практические проблемы организации психолого-педагогического сопровождения коррекции недостатков личностного развития учащихся профессионально-технических учебных заведений; проанализирована сущность понятий “личностное развитие”, “недостаток личностного развития”; подобраны методы и приемы психолого-педагогической коррекционной работы по преодолению недостатков личностного развития учащихся ПТУЗ.

Ключевые слова: *личность, личностное развитие, личностные расстройства, социализация, сопровождение, коррекция, помощь, психокоррекция, развивающая работа, методы, приемы.*

Eremenko O. Psychological and Educational Faults Correcting Support of the Personal Development of the Vocational-Technical Students

The article outlines the theoretical and practical problems of organization of psychological and pedagogical faults correcting support of the personal development of vocational-technical students, the various aspects of the students personal development faults are discussed as well as the psychological and pedagogical correcting support of the personal development faults of the VET students forming.

The author of the article has analyzed the nature of the “personal development”, “personal development fault” concepts and has stated that the personal development fault can be regarded as an initial stage in the formation of personality disorders, character accentuations and complications in adaptation.

The article has found that the organization of the psycho-pedagogical support of the correctional and educational work in vocational-technical schools is a very complicated activity of educators and all professionals of educational institutions (psychologists, social workers, teachers, vocational training masters, etc.). The basis of psychocorrectional and developmental activity is working with psychocorrectional groups of students who have a high level of situational anxiety, low self-esteem, and hyperactive students; not adapted teenagers who have not formed life values, prone to aggressive, antisocial behavior, and who are in need of practicing psychologist support.

The article has listed the methodological requirements to the correctional work with troubled students, the methods and techniques of psychological and educational correctional work to overcome personal development faults of the VET students have been selected.

Key words: *personality, personality development, personality disorders, socialization, support, correction, help, psychocorrection, developmental work, methods, techniques.*